

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Навчально – науковий інститут педагогіки
Кафедра філології і лінгводидактики
Магістр

Педагогічна характеристика українських букварів початку ХХІ століття

Виконала: студентка VI курсу, 61 групи
напряму підготовки

8.01010201 Початкова освіта

Черняченко Леся Миколаївна

Керівник – доктор педагогічних наук,
професор кафедри філології і лінгводидактики

Климова Катерина Яківна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ БУКВАРИСТИКИ В УКРАЇНІ	8
1.1. Знакові постаті у вітчизняній методиці навчання грамоти: огляд філософських, психолінгвістичних, педагогічних та лінгводидактичних праць.....	8
1.2. Традиції українського букваротворення.....	19
1.3. Мовна політика в галузі початкової освіти в Україні.....	26
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКИЙ БУКВАР ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ НАВЧАННЯ	36
2.1. Педагогічні підходи до структурування та змісту сучасного підручника для початкової школи.....	36
2.1.1. Категоріально-понятійний апарат проблеми дослідження підручника для початкової школи як основного засобу навчання.....	36
2.1.2. Вимоги до сучасного підручника для початкових класів.....	41
2.2. Педагогічна характеристика структури та змісту сучасних букварів.....	48
2.2.1. Результати аналітико-констатувального експерименту, проведеного у школах Житомирщини.....	48
2.2.2. Структурно-змістовий аналіз букварів (на прикладі підручників, діючих у школах Житомирщини).....	52
Висновки до розділу 2.....	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку цивілізації, поглиблення інтеграційних процесів суттєво змінюють уявлення про цілі і цінності освіти. У процесі модернізації загальної середньої освіти якість початкового навчання пов'язується з реалізацією компетентнісного підходу, який передбачає методологічну перебудову навчального процесу на принципах гуманізації та демократизації і спрямований на особистісний розвиток школярів.

Процеси реформування системи шкільної освіти торкаються всіх її складових – змісту, методів, форм і засобів навчання. Із цим тісно пов'язана проблема створення підручника для початкової школи.

Своєчасність науково-методичного аналізу українських букварів початку ХХІ століття зумовлена тенденціями національного підручникотворення. Не викликає жодних сумнівів те, що важливим джерелом наукового осмислення доцільності змістового та структурного забезпечення сучасних букварів є урахування історичного досвіду попередніх поколінь. Аналіз педагогічної спадщини допомагає виявити тенденції української букваристики, які є рушійною силою її розвитку, збагачують історію методики навчання грамоти, сприяють розробці структури й змісту сучасного букваря та впливають на практику підручникотворення у галузі початкової освіти України. Отже, джерелом науково-методичного аналізу є, перш за все, навчальні книги з опанування грамоти шкіл України початку ХХІ століття.

Книга з навчання грамоти початку ХХІ століття є складним, багатовимірним феноменом педагогічної думки і книгодрукування, тому вимагає комплексного вивчення для творчого застосування в умовах сучасної розбудови національної школи.

Різними аспектами досліджуваної нами проблеми приділяють увагу відомі педагоги і методисти:

1) у працях Н. О. Дорошук, Л. І. Кобилянської, Ф. І. Кокошка, С. О. Масюк, А. І. Мисечка, Л. О. Терських та інших розкриваються *соціокультурні* підходи до розуміння історико-педагогічних процесів;

2) такі вчені, як В. Г. Богуславська, Г. М. Груць, О. В. Каськів, О. І. Неживий, Н. С. Побірченко, А. Г. Погрібний розглядають окремі букварі початку ХХІ століття в *культурно-антропологічному* та суто *педагогічному* аспектах;

3) привертають увагу наукові дослідження Н. М. Агафонової, Л. Д. Березівської, В. Г. Богуславської, О. О. Драч, І. В. Зайченка, Н. А. Побірченко, Л. Б. Потапової, Ю. В. Телячого, де детально характеризуються особливості освітньої системи початку ХХІ століття;

4) сучасна лінгводидактика розробила ряд методологічних і методичних засад, що стосуються аналізу букваря як педагогічної системи. Аспекти проблеми викладено у працях М. С. Вашуленка, Н. А. Гайсинюк, Д. Д. Зуєва, І. І. Козак, О. І. Мельничайко, О. Н. Хорошковської.

Попередній аналіз джерельної бази з дослідницької проблеми засвідчив, що, попри окремі публікації, в історико-педагогічній літературі відсутні систематизовані ґрунтовні праці, спрямовані на комплексне вивчення українського букваря початку ХХІ століття як багатовимірного феномена національної культури, історії, педагогіки, методичної думки, книгознавства у їх взаємозв'язках.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість у лінгводидактиці та потреби сучасного підручникотворення зумовили вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження: українські букварі початку ХХІ століття у контексті суспільних умов створення та загальних вимог мовної освіти в Україні.

Предмет дослідження: структура, зміст та методичне забезпечення букварів різних авторів у визначеному історичними рамками контексті.

Мета дослідження: здійснити цілісний науковий аналіз українських букварів початку ХХІ століття як універсального засобу навчання української мови у початкових класах.

Відповідно до визначеної мети було поставлено такі **завдання:**

1. Розглянути філософські, психолінгвістичні, педагогічні та лінгводидактичні праці світового та вітчизняного підручникотворення.
2. Проаналізувати умови та теоретичні засади становлення букваря в Україні (історичний екскурс).
3. Охарактеризувати основні поняття на основі вивчення педагогічної джерельної бази.
4. Здійснити порівняльну характеристику змістової, структурної та методичної організації букварів початку ХХІ століття.
5. З'ясувати роль матеріалу українських букварів у формуванні розвитку зв'язного мовлення першокласників (за допомогою методів педагогічної діагностики – усне опитування та анкетування вчителів Житомирщини).

На наш погляд, здійснення педагогічної характеристики українських букварів початку ХХІ ст. буде ефективним за таких **умов**, як:

1. Виявлення такого обсягу об'єктів аналізу, який був би необхідним і достатнім у межах досліджуваної проблеми.
2. Окреслення єдиних (уніфікованих) критеріїв для аналізу сучасного букваря (загальних та спеціальних вимог до навчальної книги у початковій школі).

Для досягнення визначеної мети і розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження:**

теоретичні: історико-педагогічний аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, застосовані для теоретичного аналізу проблеми;

емпіричні: анкетування, усне опитування учителів початкових класів Житомирщини, педагогічний експеримент (аналітико-констатувальний етап);

статистичні методи, які використовувалися для аналізу, обробки та узагальнення результатів педагогічного експерименту.

Хронологічні межі дослідження охоплюють першу половину ХХІ століття і до наших днів.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові документи Міністерства освіти і науки України, нормативні вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти, базової навчальної програми досліджуваного періоду, що регулюють розвиток початкової освіти; наукові праці (монографії, дисертації); матеріали наукових конференцій; публікації на сторінках періодичної преси.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження магістерської роботи полягають у тому, що здійснено цілісний науковий аналіз букварів початку ХХІ століття (на прикладі двох найпоширеніших підручників, діючих у школах Житомирщини) як універсального засобу навчання української мови у початкових класах; уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження; окреслено єдині (уніфіковані) критерії для аналізу сучасного букваря.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що досвід минулого в укладанні книг, а також нові положення, факти, результати дослідження про структуру, зміст та методичне забезпечення букварів можуть бути творчо використані в навчально-виховному процесі початкової ланки освіти, у процесі розробки і створення підручників, дидактичних матеріалів і методичних посібників.

Організація та етапи дослідження. Дослідження здійснювалося поетапно впродовж 2013 – 2014 років. Перший етап передбачав аналіз наукових джерел, навчальних програм; підготовку тексту анкети. З огляду на те, що робота має описовий характер, на другому етапі дослідження ми обмежилися проведенням аналітико-констатувального експерименту за програмою анкетування та усного опитування учителів початкових класів

Житомирщини. Заключний етап дослідження передбачав обробку отриманих даних, аналіз показників та формулювання висновків.

Проблема була висвітлена в одноосібних статтях «Традиції українського букваротворення» у книзі «Лінгводидактичні аспекти фахової підготовки майбутнього вчителя: збірник наукових праць (за матеріалами VI Всеукраїнського науково-методичного семінару викладачів і студентів 27 березня 2014 р.) / За ред. К. Я. Климової. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 127 с. – С. 101-104», «Педагогічна характеристика українських букварів початку XXI століття» у книзі «Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць / за заг. ред. д. п. н., проф. С. С. Вітвицької, к. п. н., доц. Н. М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 404 с. – С. 383-386» та у поданій до друку в № 5 журналу «Наукові записки МАНУ» статті «Структурно-змістовий аналіз букварів (на прикладі підручників, діючих у школах Житомирщини)».

Основні положення магістерської роботи обговорювалися на VI Всеукраїнському науково-методичному семінарі викладачів і студентів «Лінгводидактичні аспекти фахової підготовки майбутнього вчителя».

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКИЙ БУКВАР ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ НАВЧАННЯ

2.1. Педагогічні підходи до структурування та змісту сучасного підручника для початкової школи

2.1.1. Категоріально-понятійний апарат проблеми дослідження підручника для початкової школи як основного засобу навчання.

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, підвищують вимоги до навчання школярів, формування у них системи ціннісних орієнтацій. Процес навчання на сьогоднішній день повинен забезпечити повноцінне формування особистості, залучення її до загальнолюдських цінностей. Щоб цей процес здійснювався у педагогічно доцільному напрямі, навчальна діяльність має бути змістовною і особистісно-значущою для дитини.

Мета початкової мовної освіти полягає у формуванні й удосконаленні вмінь та навичок школярів щодо оволодіння рідною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності. Сьогодні дидакти шукають такі засоби, які б допомогли усім дітям фундаментально засвоїти мовну програму початкової школи, набути вмінь самостійно вчитися, сприяли б їхньому розвитку.

У вітчизняній педагогічній науці та практиці прийнято вважати, що засоби навчання – це:

Засоби навчання, за *М. М. Фіцулою*, – це допоміжні матеріальні засоби школи з їх специфічними дидактичними функціями [64].

Засоби навчання, за *А. І. Кузьмінським*, – це предмети матеріальної та духовної культури, які використовуються у процесі навчально-виховної роботи (книги, зошити, таблиці, лабораторне обладнання, письмове приладдя, натуральні об'єкти, муляжі, картини, технічні засоби навчання та ін.) [35].

Засіб навчання, за *І. В. Зайченко*, – це матеріальний або ідеальний об'єкт, який «розміщено» між учителем та учнем і використовується для

засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності. Засіб навчання суттєво впливає на якість знань учнів, їх розумовий розвиток та професійне становлення [18].

Засоби навчання, за *Н. Д. Каранузовою*, – об'єкти, що є джерелом навчальної інформації та інструментами для засвоєння змісту навчального матеріалу, розв'язання виховних завдань [23].

Засоби навчання, за *Н. П. Волковою*, – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягаються визначені цілі навчання [9].

Засоби навчання, за *В. М. Чайкою*, – це матеріально-технічні засоби, що виконують специфічні допоміжні функції в навчальному процесі [68].

Отже, підсумовуючи вищесказане, *засоби навчання* – це допоміжні матеріально-технічні засоби, матеріали, знаряддя, різноманітна поліграфічна продукція, яким властиві специфічні дидактичні функції, які в поєднанні з живим словом учителя та його вмінням із дидактичною доцільністю структурувати навчальний матеріал, сприяють досягненню поставлених цілей уроку.

До дидактичних засобів навчання української мови в початковій школі належать слово вчителя, навчально-методичний комплекс та різноманітні технічні засоби [4, с.10].

Процес розвитку молодших школярів здійснюється через використання засобів навчання, серед яких провідне місце належить шкільному підручнику, який виступає носієм необхідної і доступної інформації для усвідомлення та поглиблення знань, розвитку умінь і навичок, формування предметних компетентностей учнів. Головне завдання підручника полягає в тому, щоб на належному науковому та методичному рівні відповідно до вікових особливостей школярів викласти програмовий матеріал, максимально допомогти кожній дитині оволодіти новими знаннями, засвоїти, закріпити і навчити застосовувати їх у практичній діяльності

Підручник — це особлива дидактична система, яка не тільки розкриває зміст навчання, а й є специфічною моделлю процесу навчання. Це означає, що підручник має двоєдину суть. З одного боку, для переважної більшості учнів він є джерелом знань, носієм змісту навчання, з іншого, він є засобом навчання, який володіє матеріальною формою, пов'язаною зі змістом навчання, з процесом засвоєння цього змісту [40].

Підручник – це не лише навчальна книга в руках учня, а й дидактичний засіб у діяльності вчителя, за допомогою якого він особливим чином організовує навчальну діяльність учнів, залучає їх до різних видів діяльності, здійснює навчання предмету. Шкільна книга поєднує, систематизує та інтегрує відомості, отримані учнями з різних джерел .

Р. М. Шамелашвілі визначає підручник як феномен навчально-методичного комплексу [71, с. 18]. Підручник, за *В. М. Мадзігоном*, є розгорнутою моделлю навчального процесу, яка передбачає активну роль самого учня, залучає його до процесу не лише засвоєння, але й активного самонавчання [39, с. 42].

З перших днів навчання підручник допомагає учителю так організувати навчальний процес, щоб учні виступали активними та рівноправними учасниками уроку, а також допомагає системно проводити роботу з учнями як під його керівництвом, так і під час виконання самостійних завдань.

Отже, *підручник* – це ядро системи засобів навчання, яке вміщує систематичний виклад певної дисципліни, що відповідає навчальній програмі і затверджене офіційною інстанцією. Це явище поліфункціональне. Він має забезпечувати реалізацію інформаційних, розвивальних, виховних, мотиваційних завдань. Серед засобів навчання, що перебувають у розпорядженні вчителя, тільки підручник здатний забезпечити певний внутрішній взаємозв'язок між компонентами системи навчання, що відбувається на кожному етапі. Підручник має бути універсальним засобом навчання, який вільно інтегрується в загальний освітній процес, організований учителем.

На сьогодні перед кожним учителем постає завдання виховувати всебічно розвинену особистість, яка б мала широку освіту й свідомо використовували знання на користь суспільства та держави. З цією метою на кожному уроці необхідно підбирати найефективніші засоби у сукупності з принципами, методами, формами навчання. Виникає потреба пояснити значення цих понять.

Дидактичні принципи тлумачаться педагогами як історично зумовлені нормативні основи, вихідні положення, що служать для визначення змісту, організаційних форм та методів навчання (Ю. Бабанський, Дж. Брунер, Н. Волкова, М. Данилов, Л. Занков, Н. Мойсеюк та ін.). Серед сучасних визначень принципів навчання прийнятним видається також пропонуване В. Ягуповим: «спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм та впливають із його закономірностей» [73, с. 291].

Спираючись на теоретичні основи педагогіки, методика навчання рідної мови використовує *загальнодидактичні принципи*:

- 1) науковості – тлумачення мовних фактів;
- 2) доступності – відповідність змісту, форм, способі викладу віковим особливостям дітей;
- 3) наочності – додаткові дидактичні засоби, зразки правильного мовлення;
- 4) систематичності і послідовності – таке розташування матеріалу, яке дало б змогу зрозуміти мовні факти, явища в цілісній системі;
- 5) наступності – «заміна у свідомості учня неповної системи знань більш повною як розвиток у часі системи знань і вмінь учнів»;
- 6) перспективності – установлення зв'язків між матеріалом, що вивчається, і наступними розділами, накреслення перспективних ліній формування мовних знань і мовленнєвих умінь [4, с. 5-7].

Методика навчання рідної мови формулює власні, *лінгводидактичні принципи*:

- 1) уваги до матерії мови, до розвитку мовних органів;
- 2) розуміння мовних значень – лексичних, граматичних, ролі морфем і синтаксичних одиниць;
- 3) оцінки виразності мовлення передбачає навчання учнів відчувати в мові експресивні засоби – пестливості, доброзичливості;
- 4) розвитку чуття мови, спрямованого на формування в учнів усвідомлення правильності свого і чужого мовлення, уміння усно й письмово висловлювати свої думки, уміння виділяти логічний наголос, уповільнювати чи пришвидшувати читання;
- 5) координації усного і писемного мовлення, за яким освоєння усного мовлення передує писемному;
- б) пришвидшення темпу читання [4, с. 7].

Ці принципи необхідно враховувати при доборі часткових методів та прийомів викладання української мови.

Фіцула М. М. подає таке визначення *методу навчання*: це спосіб упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності вчителів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання [64, с.118].

Вибір методів посідає важливе місце в загальному плануванні навчального процесу і здійснюється в тісному зв'язку з вибором усіх основних елементів навчання: завдань, змісту, форм і засобів. Ефективність застосування різних методів навчання, активізація пізнавальної діяльності учнів значною мірою залежать від засобів навчання.

Якщо поняття «метод» характеризує змістову або внутрішню сторону навчального процесу (метод навчання виступає в ролі способу засвоєння учнями нових знань, вмінь, навичок, розвитку психічних функцій, особистісних якостей), то поняття «форма організації навчання» має інший смисл. *Форма у навчанні* означає зовнішню сторону упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності учителя і учнів, спрямованої на розв'язання завдань навчання [45]. Головна форма організації навчально-виховної роботи

в початковій школі – це урок – організаційний елемент навчального процесу, об'єднаний у часовому, смисловому, організаційному аспектах.

На сьогоднішній день дидакти шукають такі принципи, методи, засоби, форми, які б допомогли усім школярам фундаментально засвоїти мовну програму початкової школи, набути вмінь самостійно вчитися, сприяли б їхньому розвитку. Головним критерієм оцінки педагогічної технології є її ефективність, а тому тільки вміле поєднання вище вказаних понять зробить навчальний процес результативним та цікавим як для учителя, так і для учнів.

2.1.2. Вимоги до сучасного підручника для початкових класів.

Підручник – книга, що містить основи наукових знань з певної навчальної дисципліни у відповідності з цілями навчання, встановленими програмою і вимогами дидактики. В підручнику втілюються важливі компоненти змісту освіти: знання про суспільство, природу, людину, техніку, способи діяльності, закони.

Як зазначає О. Я. Савченко, шкільний підручник – навчальна книга, яка передає предметний зміст освіти, розрахована на певні умови навчання; зміст і структура, дизайн сучасного підручника забезпечують у комплексі навчальну, виховну, розвивальну, мотиваційну функції; є цікавим для учнів, навчати вчитися» [57].

Буквар, який функціонує у сучасних школах України, – це змістовний, добре ілюстрований підручник, який розвиває пізнавальні інтереси першокласників, їх мовлення, вчить зіставляти, порівнювати, робити певні висновки. Роль букваря – неоціненна. Це перша навчальна книга, за допомогою якої дитина вступає в шкільне життя, розпочинає процес навчання грамоти, набуває загально-навчальних умінь, навичок читання і письма. Це підручник з навчання рідної мови, що відбувається у процесі роботи над усіма видами мовленнєвої діяльності – говорінням, аудіюванням, читанням і письмом.

Готуючи підручник для першокласників, автори повинні прагнути, щоб зміст, структура, методичний апарат книги, по-перше, реалізували нормативні вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти, базової навчальної програми, провідні функції підручника, особистісно орієнтований підхід до навчання грамоти. По-друге, відповідали запитам дітей цього віку, інноваційним підходам, сучасній концепції розвивального навчання та відображали прогресивні педагогічні ідеї, принципи цікавості й народності.

Із переходом дитини із дошкільного навчального закладу до школи змінюється її оточення та соціальний статус. На зміну грі приходить навчальна діяльність. У цей час необхідно активізувати інтерес, посилити мотивацію дитини до навчання як нового виду діяльності.

Зазначимо, що мотив це «...підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина», а «мотивація – сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування» [7]. В інших джерелах зазначається, що «мотивація – це спонукання, що включають активність індивіда і визначають його спрямованість; у ролі мотивів можуть виступати потреби, інтереси, емоції, установки.

Наведені визначення мотиву та мотивації навчання чітко визначають вимоги до підручника початкової школи. Він має бути яскравим, цікавим для читання, мати завдання з логічним навантаженням ігрового характеру. Персонажі підручника повинні бути близькі дітям. Особлива увага приділяється цьому в підручниках для учнів 1 класу. Яскраві малюнки, сюжети яких доступні для розуміння першокласникам, цікаві ігрові завдання, зустріч зі знайомими казковими героями, доступність й простота текстів – особливості підручників, які викликають інтерес до самого процесу навчання.

Зважаючи на нормативні документи Міністерства освіти і науки України, результати досліджень науковців (Д. Л. Десятова, Я. П. Кодлюк, О.

В. Николук, О. Я. Савченко, С. І. Трубачевої, А.В. Фурмана), можна сформулювати **основні вимоги до сучасного шкільного підручника:**

1) підручник повинен містити *систематизований виклад* навчального матеріалу, що відповідає навчальній програмі з певного предмета, а також вимогам до обсягу і ступеня науковості розгляду матеріалу, співвідношення його розділів, параграфів із одиницями навчального часу, що відводиться на вивчення матеріалу;

2) підручник у доступній для учнів формі має розкривати *суть основних наукових ідей, законів, понять* та їх зв'язків із суспільно-економічним розвитком країни і духовним життям суспільства, практичним застосуванням у житті. При цьому має бути забезпечено коректність уведення наукових понять, їх відповідність загальноприйнятій термінології та символіці;

3) матеріал підручників із предмета, що вивчається протягом кількох років, має бути викладений *у логічній послідовності* й бути цілісною системою із урахуванням внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків;

4) підручник повинен бути *цікавим для учнів*; написаний мовою, що відповідає можливостям його засвоєння учнями певної вікової категорії, попередній загальноосвітній підготовці та життєвому досвіду, не допускаючи при цьому примітивного спрощення та наукової вульгаризації змісту;

5) сучасний підручник має поступово, але послідовно і наполегливо *готувати дітей до самонавчання*;

6) підручник має бути чітко і зрозуміло структурованим. Доцільно, щоб кожен розділ підручника відповідав одній навчальній темі. Якщо розділ містить кілька навчальних тем, то це має бути відображено в його назві;

7) матеріал підручника має бути *ілюстрований методично доцільними картинками, схемами, кресленнями та іншим графічним матеріалом*, спрямованим на розкриття змісту основного матеріалу, його доповнення і конкретизацію

8) *художнє та технічне оформлення підручника та інші ергономічні показники повинні відповідати чинним санітарно-гігієнічним вимогам.*

Отже, якісна навчальна книга створюється відповідно до освітніх вимог і потреб. У ній на належному науково-методичному рівні та відповідно до вікових особливостей школярів систематизовано програмовий матеріал. Зміст підручника має бути максимально доступний для засвоєння кожною дитиною, яка прагне оволодіти новими знаннями, вміннями, навичками, що у повсякденній діяльності трансформуються у компетентності, у практичний досвід учня. Створюючи навчальний підручник для сучасної школи, необхідно орієнтуватися на такі вимоги: висока науковість, доступність, точність, ясність і яскравість викладення, практична спрямованість, міжпредметні зв'язки. Підручник повинен бути одночасно стабільним і мобільним (введення нових елементів знань без порушення основи).

У Навчальній програмі з української мови вказується, що процес навчання грамоти у першому класі поділяється на три періоди: добукварний, букварний і післябукварний [46, с. 18].

У *добукварний період* необхідно: розвивати усне мовлення першокласників (уміння слухати-розуміти усні висловлювання, говорити); формувати елементарні аналітико-синтетичні вміння в роботі над текстом, реченням, словом, звуками мовлення; готувати дитину до письма.

Протягом *букварного періоду* першокласники оволодівають початковими вміннями читати за букварем, писати в зошитах з друкованою основою і в зошитах із сіткою для першого класу. Крім цього, продовжується робота з розвитку усного мовлення.

Післябукварний період призначений для вдосконалення уміння читати, писати, робити елементарні аналітико-синтетичні операції з одиницями різних мовних рівнів, для розвитку усного мовлення, виконання завдань і вправ з читання і письма за підручником (навчальним посібником), який готує учнів до вивчення в 2 класі окремих курсів – української мови і читання.

Буквар – це носій змісту освіти і модель методичної та дидактичної системи. Саме з його аналізу можна швидко і якомога точно зробити висновок про домінуючі на час його створення дидактичні, методичні засади та методологічні установки.

М. С. Вашуленко пропонує орієнтовну схему аналізу підручника з навчання грамоти, яка охоплює різні його компоненти і виявляє співвідношення з відомими методами і прийомами, що застосовуються в сучасній початковій школі [4, с. 86-88].

Схема аналізу букваря

I. Вихідні відомості про підручник.

1. Автор (авторський колектив).
2. Назва видавництва, рік видання.
3. Обсяг (кількість сторінок), розміри, вага.
4. Загальна відповідність Державному освітньому стандарту.
5. За якою програмою створено підручник (державною, авторською)? Наявність авторської концепції щодо створення підручника з навчання грамоти, її основна суть.

II. Добукварна частина.

1. Обсяг (кількість сторінок).
2. Які основні програмові завдання розв'язуються в цій частині підручника?
3. Яку систему умовних позначень обрано для формування в учнів узагальненого уявлення про одиниці мови і мовлення — речення, слово, склад, звук? Якою мірою умовні позначення відображають лінгвістичну природу кожної мовної одиниці, її істотні ознаки?
4. Як зміст ілюстративного матеріалу (сюжетні ілюстрації, предметні малюнки) сприяє розвитку мовлення учнів, збагаченню їхнього словникового запасу?
5. Наявність у цій частині підручника матеріалу, призначеного для формування в учнів загальнонавчальних умінь і навичок, зокрема організаційних, загальнопізнавальних.

III. Букварна частина.

1. Послідовність вивчення букв українського алфавіту. За яким принципом, дидактичним міркуванням це здійснено?
2. Чи ділиться букварний період на етапи? У чому це виявляється? Чи співвідносяться ці етапи із сучасним методом навчання грамоти?
3. Наявність у підручнику системи звукового і звуко-буквеного аналізів. Співвідношення часткового й повного аналізів.
4. Які букви (на позначення голосних і приголосних звуків) винесено на початок букварного періоду? Яка система їх подачі на сторінці чи сторінковому розвороті букваря?
5. Чи застосовано в букварі вправи на формування способів читання? Які одиниці мови лежать в основі способу читання? Чи дотримано науковий підхід до поділу слів на склади?
6. Характеристика системи підготовчих вправ перед читанням мікротекстів, текстів (колонки слів, принципи їх укладання; матеріал для звуко-буквеного синтезу; для відпрацювання способу читання, для розвитку мовлення й мислення).
7. Спосіб ознайомлення з читанням слів, у яких наявні м'які приголосні звуки. На якому етапі букварного періоду відбувається це ознайомлення?
8. Яку систему вивчення букв ь, я, ю, є запроваджено в букварі? Наскільки ця система співвідноситься зі звуковим значенням цих букв в українській фонетиці і графіці?
9. Аналіз текстів букварного періоду (доступність, художність, відповідність дитячим інтересам). Співвідношення прозових і віршових текстів. Виховний потенціал текстового матеріалу. Чи використовуються тексти, надруковані рукописним шрифтом? їх призначення в букварі.
10. Наявність у букварі текстів, що належать до так званих малих жанрів (зазначити ці жанри), їх зв'язок з іншим навчальним матеріалом сторінки або розвороту — дотримання логіко-методичної та тематичної цілісності матеріалу на опрацювання літер (показати вдалі і невдалі приклади).
11. Наявність і функції матеріалу післябукварного періоду навчання грамоти,

його спрямованість на забезпечення принципу перспективності в навчанні молодших школярів рідної мови.

IV. Художнє і технічне оформлення букваря.

1. Зміст обкладинки, наскільки вона відображає специфіку і функції підручника з навчання грамоти.
2. Оформлення форзаців: яку інформацію вони несуть для учнів у процесі опанування грамоти.
3. Наявність апарату орієнтування в підручнику, його логічність і доступність для шестирічних першокласників.
4. Цілісність художнього оформлення книги, дотримання певного стилю в подачі ілюстрацій.
5. Загальний макет підручника: побудова сторінкового розвороту, наповнення його різноманітними навчальними елементами, їх дидактична доцільність і ефективність для успішного засвоєння нової літери.
6. Наявність у букварі ігрового матеріалу, його дидактичні функції та роль у забезпеченні інтересу учнів до навчання.
7. Відповідність шрифту державним стандартам та віковим особливостям шестирічних першокласників.
8. Аналіз побудови сторінок і розворотів букваря з погляду загальних гігієнічних вимог до підручника: обсяг текстів, довжина робочого рядка, довжина речень, кількість слів на сторінці, які вимагають окремого тлумачення тощо.

V. Висновок про підручник, його загальна науково-методична оцінка.

2.2. Педагогічна характеристика структури та змісту сучасних букварів

2.2.1. Результати аналітико-констатувального експерименту, проведеного у школах Житомирщини.

З огляду на те, що робота має описовий характер, експериментальне дослідження проблеми складалося лише з аналітико-констатувального етапу експерименту. Його мета – швидко і якомога точно зробити висновок про домінуючі дидактичні, методичні засади структури та змісту діючих букварів у сучасних школах Житомирщини.

Досягненню мети аналітико-констатувального етапу експериментального дослідження сприяло послідовне вирішення таких завдань, як: 1) окреслення актуальних проблем дослідження за допомогою аналізу наукових джерел, навчальних програм та узагальнення педагогічного досвіду; 2) підготовка анкет та проведення констатувального зрізу серед учителів загальноосвітніх шкіл; 3) обробка отриманих даних та аналіз показників; 4) формулювання єдиних (уніфікованих) критеріїв для подальшого аналізу двох діючих букварів, за якими навчаються першокласники в сучасних школах.

Здійснення педагогічної характеристики українських букварів початку XXI століття буде ефективним лише при виявленні обсягу об'єктів аналізу, який був би достатнім у межах досліджуваної проблеми. З цією метою нами було проведено опитування і зроблена статистика про діючі букварі, за якими навчаються першокласники міста Житомира (Див. Табл. 2.1).

Табл. 2.1

Статистика діючих букварів у м. Житомирі

Автори букварів	Загальноосвітні навчальні заклади	Навчально-виховні комплекси
1. М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко	Школа-ліцей №2 ЗОШ №12 ЗОШ №17	НВК №6 НВК №11 НВК №25 НВК №34 НВК №38
2. М.С. Вашуленко, О.В.Вашуленко	ЗОШ №1 Міська гімназія №3 ЗОШ №5 ЗОШ №6 ЗОШ №7 ЗОШ №8 ЗОШ №10 ЗОШ №14 ЗОШ №15 ЗОШ №16 ЗОШ №17 ЗОШ №19 ЗОШ №20 ЗОШ №21 ЗОШ №22 ЗОШ №23 ЖЕЛ №24 Ліцей №25 ЗОШ №26	НВК № 39

	ЗОШ №27 ЗОШ №28 ЗОШ №30 ЗОШ №32 ЗОШ №33 ЗОШ №35 ЗОШ №36	
З. К.С. Прищепа, В.І. Колесниченко	–	–

Отже, за новим букварем М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко навчаються 3 загальноосвітні навчальні заклади і 5 навчально-виховних комплексів міста Житомира; за букварем М.С. Вашуленко, О.В.Вашуленко – 26 загальноосвітніх навчальних закладів і 1 навчально-виховний комплекс; за букварем К.С. Прищепа, В.І. Колесниченко жодна школа м. Житомира не навчається.

Наступним нашим завданням було проведення **констатувального зрізу** з метою виявлення домінуючих методичних та дидактичних засад структури та змісту діючих букварів. У дослідженні брали участь учителі загальноосвітніх шкіл Житомирщини; вибірка становила 20 осіб. Ми запропонували анкети з питаннями про букварі, за якими навчаються учні їхнього класу (Див. Додаток А).

Після проведення анкетування та усного опитування учителів, за допомогою методів математичної статистики нами був зроблений кількісний аналіз результатів дослідження (Див. Табл. 2.2).

Табл. 2.2

Результати констатувального зрізу

1. Буквар (Мар'яни Дмитрівни)	1. Буквар (Миколи Самійловича)
-------------------------------	--------------------------------

Захарійчук, Віри Орестівни Науменко)	Вашуленко, Оксани Вікторівни Вашуленко)
2. Усі вчителі відмітили, що на сторінках даного букваря пропонується достатня кількість матеріалу, розрахованого на кожного учня. Підбір матеріалу для читання, форма його подачі забезпечують трирівневу диференціацію.	2. В анкетах учителів було зазначено, що в даному букварі повнота обсягу навчального матеріалу, що спрямований на формування у дітей активного словникового запасу, розвитку зв'язного мовлення, удосконалення навичок читання, достатня. Лише чотирьом вчителям з 11 опитуваних, до деяких тем доводилося підбирати додатковий матеріал (напр., до вивчення голосних звуків).
3. Згідно анкет, у післябукварний період навчання грамоти усі вчителі використовують додатковий матеріал: підручник «Післябукварна читанка» Науменко В. О.; «Українська мова» Захарійчук М. Д.	3. Для розвитку навичок читання у післябукварний період навчання грамоти усі вчителі використовували такі підручники: «Супутник букваря» М. С. Вашуленка; «Післябукварик» М. С. Вашуленка, В. О. Науменко, М. Д. Захарійчук.
4. Вчителі відмітили, що мовного матеріалу на сторінках букваря достатньо. В анкетах зазначалося, що увагу першокласників привертають тексти, в яких замість слів подаються малюнки.	4. Усі опитувані зазначили, що мовного матеріалу на сторінках букваря вистачає.
5. Тематичне розмаїття текстового матеріалу даного букваря було	5. Тематичне розмаїття текстового матеріалу даного букваря було

<p>оцінено на високому рівні. Вказано, що до кожної теми підібрані твори, які мають навчально-виховний характер; подаються високохудожні твори класиків, сучасних дитячих поетів та письменників, перекладені тексти.</p>	<p>оцінено на високому рівні, адже до кожної теми підібрані тексти різні за жанрами, всі вони відповідають віковим особливостям та інтересам першокласників.</p>
<p>6. Якість ілюстрацій у букварі із 4 можливих балів вчителі оцінили так: 4 бали – 4 опитуваних, 3 бали – 5 опитуваних.</p>	<p>6. Якість ілюстрацій у букварі із 4 можливих балів учителі оцінили так: 4 бали – 7 опитуваних, 3 бали – 4 опитуваних.</p>
<p>7. Щодо пропозицій до вдосконалення букваря ХХІ ст., то більшість вчителів зазначили, що у новому підручнику мають бути тексти, які відповідають віковому розвитку першокласників; також деяким опитуваним хочеться, щоб було більше дидактичних ігор, чистомовок; ще було відмічено, що навчальна книга повинна мати зв'язок змісту з життям, із завданнями виховання молодших школярів як особистостей та забезпечувати розвиток їх здібностей і обдарувань.</p>	

Отже, результати аналітико-констатувального етапу експерименту, по-перше, дали змогу нам визначити, що серед двадцяти опитуваних учителів початкових класів за букварем авторів М. С. Вашуленко, О. В. Вашуленко навчають дітей 9 педагогів; за букварем авторів М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко – 11 педагогів, а за букварем авторів К.С. Прищепа, В.І. Колесниченко – жоден педагог не навчає дітей; по-друге, допомогли виявити домінуючі методичні та дидактичні засади структури та змісту діючих букварів Житомирщини.

2.2.2. Структурно-змістовий аналіз букварів (на прикладі підручників, діючих у школах Житомирщини).

Вивчення науково-методичної літератури з теми, визначення категоріально-понятійного апарату проблеми дослідження та формулювання вимог до сучасного шкільного підручника, узагальнення результатів статистики та проведення аналітико-констатувального експерименту (анкетування вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл Житомирщини) допомогло сформулювати єдині (уніфіковані) критерії для подальшого аналізу двох діючих букварів, за якими навчаються першокласники в сучасних школах.

З огляду на те, що підручник для початкової школи повинен відображати основні складові навчального процесу – діяльність учителя (викладання), діяльність учня (учіння), а також зміст виучуваного (навчальний матеріал), нами були сформульовані психолого-педагогічні, дидактичні, методичні та поліграфічні **критерії** для аналізу букварів.

Психолого-педагогічні:

- 1) відображення у змісті і структурі навчальної книги основних етапів процесу навчання;
- 2) наявність засобів для формування основних компонентів навчальної діяльності – змістового, мотиваційного та процесуального;
- 3) врахування у процесі розробки букваря вікових особливостей молодших школярів).

Дидактичні:

- 1) повноцінна репрезентація у букварі основних елементів змісту освіти; забезпечення освітнього, розвивального та виховного впливу на особистість молодшого школяра;
- 2) відповідність моделі процесу навчання на конкретному етапі історичного розвитку;
- 3) забезпечення органічного зв'язку з іншими елементами навчально-методичного комплексу (НМК).

Методичні:

- 1) наявність певної педагогічної технології;
- 2) послідовність пред'явлення у книзі предметних знань;
- 3) доцільність використання засобів (насамперед різних видів навчальних завдань і вправ) для формування в учнів спеціальних (предметних) умінь і навичок).

Поліграфічні:

- 1) якість ілюстрування, дизайну та рубрикації букваря.

Вище сформульовані критерії, а також вимоги до сучасного шкільного підручника, результати статистики та аналітико-констатувального експерименту дали можливість зробити власний аналіз двох діючих букварів, за якими навчаються першокласники в сучасних школах Житомирщини.

Аналіз букваря Миколи Самійловича Вашуленко, Оксани Вікторівни Вашуленко

I. Вихідні відомості про підручник.

Буквар створений авторським колективом: М.С. Вашуленко – академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики початкового навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; О.В. Вашуленко – науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України. Загальна кількість сторінок – 155, рік видання – 2012. Буквар репрезентує знання, види діяльності відповідно до Державного стандарту освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей предмета, типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

II. Добукварна частина.

Для добукварного періоду у навчальній книзі відведено 18 сторінок, що опрацьовуються протягом 14 уроків. Основні програмові завдання, що розв'язуються в цій частині полягають у забезпеченні реалізації принципу на-

ступності (перехід від ігрової діяльності до навчальної); у навчанні дітей виокремлювати речення з мовного потоку, аналізувати їх за кількістю слів та будувати графічні моделі речень; у формуванні навичок слухання і говоріння, розвитку фонематичного слуху та усного мовлення першокласників; у формуванні початкових уявлень про речення, слово, звуки мовлення, голосні й приголосні звуки, тверді та м'які приголосні, склад, наголос; у формуванні вмінь добирати речення і слова, які б відповідали заданим моделям, а також вміння аналізувати слова за їх звуковою та складовою будовою — створювати звуко-складові моделі слів.

Відповідно до вище вказаних завдань цього періоду в аналізованому букварі дібрано матеріал, призначений для роботи над зв'язним мовленням, реченням, словом, його складовою і звуковою будовою. У букварі подано зміст цього періоду на основі тематичного підходу.

Варто зазначити, що слово – це головний об'єкт вивчення на початку добукварного періоду (с. 6—9), тому першокласники вчать скласти речення, виділяти слово з мовного потоку, ознайомлюються зі способом умовного позначення слова, речення. Поступово учні ознайомлюються з номінативним значенням слова: називають предмети (с. 10—11), ознаки (с. 12), дії (с. 13) чи пов'язують слова в реченні.

На вищевказаних сторінках букваря розміщено кольорові предметні малюнки, які допомагають навчати дітей аналізувати предмети за формою, кольором, розміром, а також добирати до них слова-ознаки, скласти речення і коротенькі описи. За наявними сюжетними малюнками учні складають окремі речення, які можна поєднувати у невеликі зв'язні розповіді. Також для розвитку в першокласників зв'язного мовлення і збагачення їхнього словникового запасу тут подані ілюстрації до казок та серії сюжетних малюнків (с. 8, 9, 21). Ілюстративний матеріал сприяє формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, що передбачаються програмою.

Цікавою особливістю букваря є те, що на його сторінках розміщений матеріал для словниково-логічних вправ. Тобто учні мають змогу отримати

уявлення про такі родові назви: шкільні меблі (с. 8), овочі та фрукти (с. 10—11), свійські тварини (с. 14), мешканці лісу (с. 15), іграшки (с. 18).

Наступний етап добукварного періоду – це навчання школярів ділити слова на склади і будувати складові моделі. В аналізованому букварі на це відводиться дві сторінки (с. 14 – 16). Одночасно з вправами на поділ слів на склади, подаються й вправи для ознайомлення із наголосом. Також на сторінках букваря можна знайти вправи для звукового аналізу слів і складання речень за поданою графічною схемою.

Звуковому аналізу слів надається значна увага. Звуковий аналіз слів починається з часткового: подаються вправи для виокремлення голосних і приголосних звуків, які стоять на початку та в кінці слів. Для повного звукового аналізу слів спочатку дібрані прості, здебільшого звуконаслідувальні слова, які складаються з двох звуків, потім подаються триморфемні слова (ура, оса, око), де яких приголосний звук стоїть у позиції між голосними, а потім подані двоскладові слова.

Формуванню уявлень про основні одиниці мови – речення, слово, склад, звук допомагає система умовних позначень. Ці позначення відображають природу мовних одиниць, їх істотні ознаки. Останнє дає змогу продуктивно організувати роботу над розвитком фонематичного слуху учнів, звуковим аналізом і синтезом слів.

Отже, підібраний авторами матеріал добукварної частини, насамперед, допомагає першокласникам формувати уявлення про роль слова; розрізняти назви істот, неживих предметів; розпізнавати слова – назви ознак, дій, ставити до них питання; мати уявлення про мовні й немовні звуки; розрізняти голосні й приголосні звуки, тверді та м'які приголосні; умовно позначати їх на письмі; вимовляти подані слова по складах; визначати на слух склад, який вимовляється з більшою силою голосу; позначати слова умовними значками; складати речення за поданою графічною схемою.

III. Букварна частина.

Букварному періоду у навчальній книзі відведено сторінки 22 – 141, що опрацьовуються протягом 76 уроків. Основні програмові завдання, що розв'язуються в цій частині полягають в оволодінні початковими вміннями читати; у створенні передумови для засвоєння способів позначення фонем буквами; у забезпеченні загального розвитку дитини; у виховуванні почуття любові до рідного слова, своєї мови.

Відповідно для розв'язання вказаних завдань у букварі подаються тексти і системи вправ, що мають на меті стимулювати першокласників до відкриттів. Варто відмітити, що наявні ігрові та цікаві вправи підібрано авторами відповідно до рівня розвитку пізнавальних інтересів, вікових та фізіологічних особливостей школярів.

Букви українського алфавіту розміщені за частотним принципом вживання кожної букви у зіставленні з іншими в писемному мовленні, що дає можливість наповнити сторінку значною кількістю різноманітних слів. Цікавою особливістю букваря є розміщений внизу сторінки ланцюжок послідовності вивчення букв.

Аналізований нами буквар поділений на два етапи. У навчальній книзі, крім букв а, о, у, и та ряду букв на позначення приголосних вводиться буква і, що дає можливість після ознайомлення з кількома приголосними приступити до читання складів не тільки типу ПГ, але й типу П'Г. На другому етапі букварного періоду учні знайомляться з іншими способами позначення м'яких приголосних та зі значенням букв г, ґ, й, щ, з африкатами дз, дж.

Методом, за яким сучасні школярі опановують грамоту, є звуковий аналітико-синтетичний, а провідний принцип цього методу – від звука до букви. На кожному уроці ознайомлення з новою літерою здійснюється попередня актуалізація навчальних аналітико-синтетичних дій зі звуком або звуками, що позначаються цією буквою. На вивчення кожної букви

відводиться два уроки. На першому уроці першокласники вивчають літеру, а на другому закріплюють її.

У букварі наявна єдина система подачі літер на сторінці. Букви подаються на розвороті букваря у верхньому лівому синьому квадратику. Для виокремлення звука, буква на позначення якого вивчається на уроці, у букварі розміщені звуконаслідувальні слова (му-у; і-а; но-но) для розуміння почутого та для усвідомленого сприйняття звукового образу.

На сторінках аналізованого букваря школярам пропонуються предметні малюнки, у назвах яких є звук, що вивчається. Під предметними малюнками записані звукові схеми слова. На наступній сторінці намальовані предмети, у назві яких є потрібний звук. Тобто внутрішній порядок подачі матеріалу є сталим: предметний малюнок, слово на позначення цього предмета, друковані букви – велика і маленька, склади для читання – прямі й обернені, колонки слів, речення, мікротексти.

Слова, подані в колонках, призначені для закріплення вмінь читати нову букву у різних сполученнях та локальних позиціях у слові. У поділі слів на склади суворо дотримано наукового принципу українського складоподілу. У букварі подаються слова без поділу на склади рисочками, а цілим словом з підкресленням в окремих з них прямого складу (злиття), що дає змогу прочитати слово ускладненої структури (мама, мілина, ловив, носила, Миколка, колисанка). У словах, правильне наголошування яких може викликати в учнів труднощі, проставлено наголоси (ву'лики, смере'ка, екскава'тор та ін.).

На сторінках букваря можна знайти вправи для вдосконалення техніки читання: читання складів, стовпчиків слів, речень, текстів. Прикладами вправ для підвищення техніки читання є такі: «прочитай склади»; «додай до складу букву, щоб утворилося слово»; «утвори слова зі складів»; робота зі складовими та променевими таблицями, «читалочки – анаграми»:

а) складові таблиці (с. 36):

ла ал

ло ол

лу ул

ли ил

лі іл

б) променеві таблиці (с. 44);

в) читалочки-анограми (с. 56, с. 66, с. 69):

3 2 1 4 5

п и л к а

Вправи аналітико-синтетичного типу, запропоновані у букварі, різноманітні: складання та читання складів, перестановка і заміна букв, складання слів із букв і складів.

Розворот «Букваря» вміщує:

- 1) звуконаслідувальні слова;
- 2) виокремлення певних мовних одиниць (слова, звука);
- 3) матеріал для читання (складові таблиці, злиття буквосполучення, односкладові слова);
- 4) ілюстративний матеріал, предметні малюнки, в назвах яких є звук (буква), що вивчається;
- 5) колонки слів;
- б) адаптовані тексти для читання дітьми всього класу.

У букварі зустрічаються спеціальні вправи над словом, які орієнтують на максимальний розвиток мислення й мовлення учнів. Цілеспрямовано проводиться пропедевтична робота над значенням слів, які потребують певного уточнення: над омонімами (коса – знаряддя праці й коса дівчини, лисички – тварини і лисички – гриби – с. 28, котики верболозу і котики – тварини – с. 61), над антонімами (великі – малі, веселі – сумні, теплі - ? – с. 65), над омографами (замок – замок – с.72), спільнокореновими словами (ранок – ранкові – ранком), над фразеологізмами (ловити гав, мати гостре око, закопилити губу – с. 85).

Тексти, які поміщають у буквар, повинні відігравати головну дидактичну роль та нести виховну спрямованість. На сторінках аналізованого букваря зустрічаються різні типи текстів – опис, розповідь, міркування, їх жанрові особливості – вірші, оповідання, казки, зразки народної творчості. Тексти букваря цікаві, змістовні, доступні, правдиві, пізнавальні, актуальні за тематикою, задовольняють запити першокласників, лексика сприяє тому, щоб читання за букварем було одночасно і процесом пізнання навколишньої дійсності. Зміст поданих авторами творів сприяє мовленнєвому, патріотичному, естетичному («Казковий світ» с. 93, «Гурток «Умілі ручки»» с. 86.), загальнокультурному («Жирафи» с. 134, «Ялта» с. 102), моральному вихованню школярів («Великі друзі» с. 79, «Парк на пустирі» с. 70); збагачує знаннями про культуру рідного краю, його традиції та звичаї («Наша Батьківщина» с. 129, «Київське метро» с. 127, «Міста України» с. 119, «Гроші України» с. 118, «На екскурсії» с.117). У букварі лаконічно співвідносяться прозові та віршовані тексти (с. 50, 88, 91, 96, 105, 111, 115, 120, 121, 123, 138, 139, 140).

Тематика творів всебічно представляє навколишній світ школяра. Автори ведуть читача від найближчого оточення – сім'ї, хати, городу, села, міста, лісу – до знарядь і продуктів праці, технічних засобів, знань про суспільство, про культуру рідного краю, його традиції. Розміщуються твори за принципом «від простого до складного», наявний текстовий матеріал представлений цілими словами, починаючи з першої сторінки.

У букварі наявні літературні тексти та матеріали з усної народної творчості:

1) казки: народні («Котик і Півник» с. 62, «Лисичка і Журавель» с. 107) ; літературні («Десять робітників» М. Коцюбинського с. 122).

2) скоромовки (с. 53, 61, 62, 71, 73, 81, 85, 89, 104, 111, 112):

Варвара варила, а Лариса солила.

У Варвари коса, Варвара – краса (с. 53).

Морозе, морозе, зміни сани на воза.

Підем зиму замикати — весну закликати (с. 73).

3) загадки (с. 91, 94, 97, 110, 124, 126):

3 квітки на квітку літали влітку,
збирали нектар — солодкий дар (с. 94).

4) закликаночки (с.89):

Сонечко, сонечко,
посвіти в віконечко!
На весінні квіточки,
на маленькі діточки.

5) колискові пісеньки (с. 97):

Ходить сон коло вікон,
а дрімота коло плоту,
та й пита сон у дрімоти:
— А де будем ночувати?
— Де хатина теплесенька,
де дитина малесенька,
там ми будем ночувати
і дитину колихати.

Варто відмітити, що вище перелічені жанри взаємопов'язані з іншим навчальним матеріалом сторінок букваря за логіко-методичною та тематичною цілісністю. Зміст текстів для вироблення навичок читання враховує коло уявлень першокласників, відповідає дитячим інтересам.

Варто відмітити, що поміщені у букварі сюжетні ілюстрації становлять цінність як вдалий наочний матеріал для вступної бесіди перед читанням текстів, а також є хорошим матеріалом для розвитку зв'язного мовлення першокласників.

IV. Післябукварна частина.

Післябукварному періоду у навчальній книзі відведено сторінки 142 – 151. Основні програмові завдання, що розв'язуються в цій частині полягають в

узагальненні та систематизації початкових знань школярів з мови, в удосконаленні мовно-мовленнєвих вмінь і навичок.

Відповідно для розв'язання вказаних завдань у букварі вміщено цікаві тексти – прозові та віршовані, що створюють основу розвитку мовлення першокласників, забезпечують принцип перспективності в навчанні молодших школярів рідної мови, дають можливість проводити різні види аналізу змісту тексту (фактичний, образний, лексико-стилістичний, смисловий), такі види роботи над текстом, як відповіді на питання, поділ на частини, добір заголовків, переказ, творчі види робіт.

В аналізованому букварі наявна така тематика текстів для читання: «Хороші звичаї» (с. 149), «Мрія збулася» (с. 150); казки: «Лисичка і рак» Івана Франка (с. 145), «Про двох цапків» Михайла Коцюбинського (с. 148); вірші: «Вишеньки» Лесі Українки (с. 147), «Буде день веселий» Анатолія Костецького (с. 151).

Відмітимо, що розміщені у післябукварній частині запитання та завдання до прочитаних першокласниками текстів, мають на меті формування вміння оцінювати прочитане зі світоглядних і моральних позицій.

V. Художнє і технічне оформлення букваря.

Обкладинка аналізованого букваря повною мірою відображає специфіку підручника для навчання грамоти. На початку підручника окремою сторінкою подано зведений покажчик навчальних орієнтирів, який об'єднує в єдиний список усі умовні позначення з розшифруванням. Оригінальне художнє оформлення відповідає віковим особливостям першокласників. У букварі наявні як предметні малюнки, так і сюжетні та ситуативні; вдалими є ілюстрації до казок та серії сюжетних малюнків, що в цілому допомагають розвивати зв'язне мовлення першокласників.

Цікавою особливістю даного букваря є наявність засобів виділення, таких як: графічні засоби – підкреслення одиниць читання в слові;

кольоровий друк – виділення скоромовок, загадок, прислів'їв; шрифт – напівжирний, курсив, рукописний; а також поєднання усіх цих засобів.

VI. Висновок про підручник, його загальна науково-методична оцінка.

Під час розгляду матеріалу, поданого букваря авторів М.С. Вашуленко, О.В.Вашуленко, ми враховували критерії його аналізу. Отже, даний підручник містить систематизований виклад навчального матеріалу, який відповідає програмі та вимогам до обсягу і ступеня науковості розгляду матеріалу, типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

У букварі повністю розкрито суть головних ідей, понять, а також простежується зв'язок із суспільно-економічним розвитком країни і духовним життям суспільства, практичним застосуванням у житті. Буквар чітко і зрозуміло структурований, матеріал викладений у логічній послідовності та відповідає дидактичним принципам та сучасному методу навчання грамоти.

Варто відмітити, що даний буквар є цікавим для школярів; він написаний мовою, що відповідає можливостям засвоєння першокласниками, їх попередній загальноосвітній підготовці.

Навчальний підручник побудований за принципом наступності, тобто виражається в систематичності й послідовності викладання й засвоєння мовного матеріалу, передбачає перенесення здобутих знань на суміжні галузі, використання їх у нових умовах і зв'язках, а також постановку перед першокласниками посильних вимог на кожному етапі навчання та принципом перспективності, що передбачає встановлення зв'язків між матеріалом, що вивчається у букварі, і наступними розділами й темами, намічає перспективні лінії формування мовних знань і мовленнєвих умінь.

Матеріал аналізованого букваря достатньо ілюстрований методично доцільними картинками та графічним матеріалом, який спрямований

на розкриття змісту основного матеріалу. Художнє та технічне оформлення букваря відповідає чинним санітарно-гігієнічним вимогам.

Аналіз букваря Мар'яни Дмитрівни Захарійчук, Віри Орестівни Науменко

I. Вихідні відомості про підручник.

Буквар створений авторським колективом: Захарійчук М.Д. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри базових дисциплін Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; Науменко Віра Остапівна – кандидат педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка. Загальна кількість сторінок – 175, рік видання – 2013. Даний буквар розроблено відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та базової навчальної програми з української мови, він призначений для розв'язання завдань програми з навчання читання, письма, слухання, розвитку мовлення першокласників.

II. Добукварна частина.

Для добукварного періоду у навчальній книзі відведено 35 сторінок, що опрацьовуються протягом 14 годин. Основні завдання періоду: удосконалення звукової мови, збагачення й активізацію словникового запасу, розвиток умінь культури спілкування. Відповідно до цих завдань у букварі подані вправи для ознайомлення з немовними (с. 9) й мовними (с. 13) звуками. Для кращого засвоєння цієї теми школярами на розвороті подано серію сюжетних малюнків (с. 8 – 9).

В аналізованому букварі подано зміст цього періоду на основі тематичного підходу. Він включає теми: «Я — школяр» с. 4-5; «Я — школярка» с. 6-7; «Моя родина» (міська родина) с. 8-11; «Моя родина» (сільська родина) с. 12-15; «Мої друзі» (реальні і казкові) с. 16-19; «Мої друзі» (жива, нежива природа) с. 20-21; «Моя школа» (реальна школа) с. 22-25; «Моя школа» (лісова школа) с. 26-29; «Мої книжки» с. 30-33; «Я читаю» с. 34-35, «Моя країна — Україна» с. 36-37.

Подані теми підсилюються вказівкою для практичного ознайомлення із поняттям склад, слово, речення (с. 6), немовні та мовні звуки, наголос (с. 9-13), уявлення про голосні і приголосні звуки, тверді і м'які приголосні, умовне їх позначення, звукові схеми слів, розрізнення назв предметів за питаннями (хто це? що це?) (с. 16-17), слова – назви ознак (с. 20), дій (с. 23) без використання термінів.

Кожна тема включає текст, сюжетний малюнок, серію малюнків, що реалізують завдання мовленнєвої діяльності – слухання, розуміння, говоріння, аудіювання. Разом із тим у букварі наявні тексти для читання дітьми, у яких сформовані уміння читати. До текстів подаються завдання для роботи з одиницями мови – звуком, складом, словом, реченням; завдання на виховання уваги до персонажів твору, описаної події.

Цікавою особливістю даного букваря є те, що у тексті підкреслені слова, з якими потрібно працювати школярам:

- 1) складіть речення з підкреслених слів за поданою схемою (с. 5);
- 2) складіть речення з підкреслених слів (с. 21);
- 3) знайдіть схеми до підкреслених речень (с. 19)

Подані вище зразки вправ допомагають поєднати роботу над граматичним матеріалом і художнім твором.

У букварі подано зразки таких видів мовних розборів: складового, звуко-складового, звукового та звуко-буквеного. Значна увага приділяється роботі зі звуко-складовими моделями слів – це моделювання злиття двох звуків [- •] с. 13, односкладових слів з одним приголосним звуком [• - •], із двома приголосними твердими [- • -], односкладових слів з одним приголосним м'яким [= • -], двоскладових слів із твердими приголосними [- • - •], двоскладових слів із м'яким приголосним [= • - •], слів, де спостерігається збіг двох приголосних: [- - - •].

Для активізації словникового запасу першокласників у букварі розміщені словниково-логічні вправи – на усвідомлення логічного ряду предметів за спільними чи різними («вилучи зайве») ознаками (с. 11).

Робота над реченням здійснюється за сюжетними малюнками та за графічним зображенням речення — схемами. З метою полегшення аналітико-синтетичної роботи з реченням пропонуються тексти, за змістом яких створені сюжетні малюнки. Першокласникам пропонуються три види робіт: складання речення за сюжетним малюнком, добір речень, що відповідають поданим схемам, складання речень із поданих слів (підкреслених у тексті).

III. Букварна частина.

Букварному періоду у навчальній книзі відведено сторінки 38– 173. Основні програмові завдання, що розв'язуються в цій частині полягають у вивченні усіх букв абетки, в оволодінні вміннями читати за букварем, здійснювати звуко-буквенні зіставлення, у здійсненні роботи над розвитком мовленнєвих видів діяльності.

Відмітимо, що вивчення кожної нової літери починається з нової сторінки, а порядок розміщення букв українського алфавіту здійснюється за принципом частотності вживання кожної букви у зіставленні з іншими в писемному мовленні. Методом, за яким сучасні школярі опановують грамоту, є звуковий аналітико-синтетичний, а провідний принцип цього методу – від звука до букви. Водночас частково використовується метод цілих слів. Для вивчення кожної букви відведено два уроки. На першому уроці вивчається сама буква, а на наступному уроці вона закріплюється.

Букви подаються на розвороті букваря у верхньому лівому синьому квадратику. Уперше пропонується художній текст для читання вчителем з метою виокремлення звука, буква на позначення якого вивчається на уроці або ж подані звуконаслідувальні слова. Для цього автори підібрали тексти, щоб потрібний звук стояв у зручній позиції. Подані тексти для читання вчителем, надруковані дрібним шрифтом і позначені логотипом дзвіночок з метою розвитку умінь усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання-розуміння, аудіювання, говоріння); збільшення лексичного запасу дитини, навчання першокласників усвідомлено сприймати зміст прочитаного на слух. Подані тексти є структурною одиницею алгоритму вивчення нової букви та закріплення умінь звуковимови. Для

підтримування в першокласників інтересу до твору, та утримування уваги під час слухання, у букварі пропонується прийом «перерваного» тексту запитанням щодо прогнозування розгортання подій (с. 120).

На сторінках даного букваря першокласникам пропонуються предметні малюнки, у назвах яких є звук, що вивчається. Під предметними малюнками записані звукові схеми слова. На наступній сторінці намальовані предмети, у назві яких є потрібний звук. Ці предмети об'єднані в оригінальний віночок, який обрамлює сторінку.

У поділі слів на склади суворо дотримано наукового принципу українського складоподілу. У букварі подаються слова з поділом на склади рисочками (аб|ри|ко|си) і з підкресленням знизу стрілочкою звуків, що читаються злито (прямий склад). Такий підхід, хоча й забезпечує міцність у засвоєнні способу читання, однак є неефективним шляхом вироблення швидкості читання. На нашу думку, більш ефективним є поступовий перехід до читання цілими словами вже на перших етапах навчання. Всі слова, подані в колонках для читання мають проставлені наголоси. Необхідність застосування такого прийому можна пояснювати проблемами мовно-культурного становища українського народу.

Розворот «Букваря» вміщує:

- 1) текст для слухання-розуміння (аудіювання);
- 2) виокремлення певних мовних одиниць (слова, звука);
- 3) сюжетний малюнок до змісту тексту;
- 4) матеріал для читання (злиття буквосполучення, односкладові слова);
- 5) ілюстративний матеріал, предметні малюнки, в назвах яких є звук (буква), що вивчається, зібрані у віночок;
- 6) колонки слів;
- 7) адаптовані тексти для читання дітьми всього класу;
- 8) художній твір для дітей, що вже вміють читати.

Варто відмітити, що у букварі цілеспрямовано проводиться пропедевтична робота над значенням слів, що потребують певного уточ-

нення: над омонімами (лисички – тварини і лисички – гриби с. 51; ключ – від дверей, ключ – журавлиний с. 63), над омографами (замок – замок с.103), над фразеологізмами (сорока на хвості розносить с. 135).

На сторінках букваря можна знайти вправи для вдосконалення техніки читання: читання складів, стовпчиків слів, речень, текстів. Тому для забезпечення єдності звукових і буквених вправ синтетичного характеру автори пропонують променеві, складові таблиці на причитування злиття, буквосполучень, слів.

При доборі слів у колонках автори використовують прийом нарощування слова для полегшення формування навички читання і створення ситуації успіху в цій роботі. Під час читання слів у колонках необхідно навчати учнів бачити спільну буквену частину (квітли – розквітли с. 63, годую – нагодую с. 57).

Новинкою аналізованого букваря є наявні адаптовані тексти для читання дітьми всього класу, а також художній текст для читаючих дітей. Буквар розрахований на навчання всіх дітей слухати, розуміти й аналізувати художній твір. Подані тексти дають змогу врахувати різні рівні підготовки першокласників до читання: навчання читати дітей, які знають літери, але не читають, розвивати вміння читати в дітей, які вміють прочитати одно-, двоскладові слова, удосконалювати якості навички читання в дітей, які читають вільно.

У даному букварі цікавою є подана система високохудожніх творів класиків української літератури, сучасних дитячих письменників і поетів, перекладені твори (с.103), що уможлиблює вивчення звуків рідної мови на основі спостережень за відповідними одиницями живого мовлення. Відмітимо, що текстовий матеріал багатий та різноманітний, він представлений високохудожніми, змістовними та доступними для сприймання школярів віршованими та прозовими творами.

Коло читання для читаючих учнів складають твори усної народної та літературної творчості: загадки (с. 63, 69), скоромовки (с. 162), казки, вірші

(с. 39, 41, 47, 55, 63, 69, 97, 105 і т.д.), оповідання. Тематика поданих у букварі творів спрямована на прищеплення любові до навколишнього світу, до рідного слова; на формування уявлення про добро, щедрість, справедливість; на відображення картини естетичних, загальнолюдських цінностей, соціокультурних цінностей.

IV. Післябукварна частина.

Матеріали для післябукварного періоду невміщені в аналізованому букварі, а забезпечені окремими навчальними книгами: «Післябукварною читанкою» Науменко В.О., яка має на меті розв'язати завдання формування навички читання й літературного розвитку першокласників, а також підготувати їх до сприймання різножанрових художніх творів; підручником «Українська мова» Захарійчук М.Д., який має на меті закріплення вивчених простих орфограм.

Цікавою особливістю першого післябукварного підручника є те, що тут для ознайомлення з художнім твором першокласникам пропонуються деякі елементи театралізації. Наприклад, показати стан, який переживає персонаж жестами або мімікою, спробувати повторити з потрібною інтонацією. Що ж стосується формування навичок виразності, правильності, усвідомленості читання, то у даному підручнику вміщені такі вправи: скласти речення за допомогою живого алфавіту, набрати букви, склади, слова на клавіатурі комп'ютера, скласти приказку за поданим номером телефону і т.д.

Завдання в зошиті до «Читанки» розділені на дві групи: деякі виконуються перед читанням тексту (квітка і пуп'янок кульбабки), а інші — для визначення досягнень в образній формі (розцвітають дві кульбабки).

У другому післябукварному підручнику вміщені вправи на закріплення простих орфограм, які вивчаються протягом букварного періоду (вживання ь, апострофа; букви я, ю, є, їх звукове значення; буква щ, її звукові значення; буквосполучення дж і дз, їх звукові значення).

На сторінках цього підручника автори пропонують матеріал для списування за зразком, із пропущеними простими орфограмами, словами,

словами з довідок, такі види завдань, як із поданих слів скласти речення, з літер слова скласти нові слова, дати відповіді за зразком.

Також зустрічаються види роботи для розвитку зв'язного мовлення першокласників: описати квітку за планом та опорними словами, словосполученнями, підписати серії малюнків реченнями з прочитаного на уроці читання оповідання та ін.

V. Художнє і технічне оформлення букваря.

Обкладинка аналізованого букваря повною мірою відображає специфіку підручника для навчання грамоти. На початку підручника окремою сторінкою подано зведений покажчик навчальних орієнтирів, який об'єднує в єдиний список усі умовні позначення з розшифруванням. Оригінальне художнє оформлення відповідає віковим особливостям першокласників. Аналізований буквар приваблює оформленням і змістом. Сюжетні та предметні малюнки вирізняються художнім смаком і є логічним продовженням текстів. Цікавою особливістю є те, що предметні малюнки не розкидані по сторінці, а зібрані в естетично зображеному «віночку». «Віночок» складається з предметів, у назві яких є звук, що вивчається.

У букварі є наявні засоби виділення: графічні засоби – підкреслення одиниць читання в слові; кольоровий друк – виділення скоромовок, загадок; шрифт – напівжирний, курсив, рукописний; а також поєднання усіх цих засобів, надруковані дрібним шрифтом тексти для читання вчителем.

VI. Висновок про підручник, його загальна науково-методична оцінка.

Під час розгляду матеріалу, поданого букваря авторів М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко, ми враховували критерії аналізу навчальної книги. Отже, даний підручник містить систематизований виклад навчального матеріалу, який відповідає вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти, базової навчальної програми з української мови, та вимогам до вікових особливостей школярів.

Буквар чітко і зрозуміло структурований, приваблює читачів оформленням і змістом, матеріал викладений у логічній послідовності і відповідає сучасному методу навчання грамоти.

Навчальний підручник побудований за принципом наступності. Реалізація цього принципу тісно пов'язана з перспективністю навчання. Тому, опрацьовуючи мовні явища, потрібно не тільки спиратися на вже відомі знання учнів, а й встановлювати зв'язок матеріалу, що вивчається на даному етапі, з наступним, тобто матеріал, що вивчається спрямований на формування пропедевтичних умінь з фонетики, морфології, морфеміки, лексики, орфографії школярів.

Художнє та технічне оформлення букваря відповідає чинним санітарно-гігієнічним вимогам, матеріал достатньо ілюстрований методично доцільними картинками та графічним матеріалом, який спрямований на розкриття змісту основного матеріалу.

Проаналізувавши два діючі букварі у сучасних школах Житомирщини, ми знайшли деякі відмінні риси цих навчальних підручників (Див. Табл. 2.3).

Табл. 2.3

Порівняльний аналіз двох букварів

Буквар М.С. Вашуленко, О.В.Вашуленко (2012 р.)	Буквар М.Д. Захарійчук, В.О. Науменко (2013 р.)
Відмінні риси	
Добукварний період	
У навчальній книзі відведено 18 сторінок.	У навчальній книзі відведено 35 сторінок.
	Кожна тема включає текст, сюжетний малюнок, серію малюнків, що реалізують завдання мовленнєвої діяльності – слухання, розуміння,

	<p>говоріння, аудіювання. Разом із тим у букварі наявні тексти для читання дітьми, у яких сформовані уміння читати. До текстів подаються завдання для роботи з одиницями мови – звуком, складом, словом, реченням; завдання на виховання уваги до персонажів твору, описаної події.</p>
	<p>Цікавою особливістю даного букваря є те, що у тексті підкреслені слова, з якими потрібно працювати школярам:</p> <p>1) складіть речення з підкреслених слів за поданою схемою (с. 5);</p> <p>2) складіть речення з підкреслених слів (с. 21);</p> <p>3) знайдіть схеми до підкреслених речень (с. 19)</p> <p>Подані вище зразки вправ допомагають поєднати роботу над граматичним матеріалом і художнім твором.</p>
Букварний період	
<p>Букварному періоду у навчальній книзі відведено сторінки 22 – 141.</p>	<p>Букварному періоду у навчальній книзі відведено сторінки 38– 173.</p>
<p>Цікавою особливістю букваря є розміщений внизу сторінки</p>	<p>Частково при читанні використовується метод цілих слів.</p>

ланцюжок послідовності вивчення букв.	
	<p>Уперше пропонується художній текст для читання вчителем з метою виокремлення звука, буква на позначення якого вивчається на уроці або ж подані звуконаслідувальні слова. Для цього автори підібрали тексти, щоб потрібний звук стояв у зручній позиції. Подані тексти, надруковані дрібним шрифтом і позначені логотипом дзвіночок з метою розвитку вмінь усіх видів мовленнєвої діяльності, збільшення лексичного запасу дитини, навчання першокласників усвідомлено сприймати зміст прочитаного на слух.</p>
	<p>Для підтримування в першокласників інтересу до твору, та утримування уваги під час слухання, у букварі пропонується прийом «перерваного» тексту запитанням щодо прогнозування розгортання подій.</p>
	<p>Предмети, у назві яких є потрібний звук, об'єднані в оригінальний віночок, який обрамлює сторінку.</p>

<p>У букварі подаються слова без поділу на склади рисочками, а цілим словом з підкресленням в окремих з них прямого складу (злиття), що дає змогу прочитати слово ускладненої структури (Мико<u>л</u>ка, ко<u>л</u>исан<u>к</u>а). У словах, правильне наголошування яких може викликати в учнів труднощі, проставлено наголоси (ву'лики, смере'ка, екскава'тор та ін.).</p>	<p>У букварі подаються слова з поділом на склади рисочками (аб ри ко си) і з підкресленням знизу стрілочкою звуків, що читаються злито (прямий склад). Всі слова, подані в колонках для читання мають проставлені наголоси.</p>
	<p>При доборі слів у колонках автори використовують прийом нарощування слова для полегшення формування навички читання і створення ситуації успіху в цій роботі (квітли – розквітли).</p>
	<p>Подані тексти дають змогу врахувати різні рівні підготовки першокласників до читання: навчання читати дітей, які знають літери, але не читають, розвивати вміння читати в дітей, які вміють прочитати одно-, двоскладові слова, удосконалювати якості навички читання в дітей, які читають вільно.</p>
Післябукварний період	
Післябукварному періоду у	Матеріали для післябукварного

<p>навчальній книзі відведено сторінки 142 – 151.</p>	<p>періоду невміщені в аналізованому букварі, а забезпечені окремими навчальними книгами: «Післябукварною читанкою» Науменко В.О., підручником «Українська мова» Захарійчук М.Д.</p>
---	--

Здійснення нами педагогічного аналізу українських букварів початку ХХІ століття дає підстави зробити ряд узагальнених висновків, які можуть викликати інтерес в учителів початкових класів на сучасному етапі розвитку освітнього процесу в Україні. Хоча немає принципових відмінностей у структуруванні та змісті проаналізованих нами букварів різних авторів (Захарійчук Мар'яни Дмитрівни, Науменко Віри Орестівни; Миколи Самійловича Вашуленко, Оксани Вікторівни Вашуленко), кожен з цих підручників має деяку специфіку. Автори, які є знаними методистами, відомими лінгводидактами, акцентують увагу на певних аспектах, які відрізняють їхній підручник серед інших.

Висновки до розділу 2

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, підвищують вимоги до навчання школярів, формування у них системи ціннісних орієнтацій. Процес навчання на сьогоднішній день повинен забезпечити повноцінне формування особистості, залучення її до загальнолюдських цінностей. Щоб цей процес здійснювався у педагогічно доцільному напрямі, навчальна діяльність має бути змістовною і особистісно-значущою для дитини. Дидакти шукають такі принципи, методи, засоби, форми, які б допомогли усім школярам фундаментально засвоїти мовну програму початкової школи, набути вмінь самостійно вчитися, сприяли б їхньому розвитку.

Буквар, який функціонує у сучасних школах України, – це змістовний, добре ілюстрований підручник, який розвиває пізнавальні інтереси першокласників, їх мовлення, вчить зіставляти, порівнювати, робити певні висновки. Готуючи підручник для першокласників, автори повинні прагнути, щоб зміст, структура, методичний апарат книги, по-перше, реалізували нормативні вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти, базової навчальної програми, провідні функції підручника, особистісно

орієнтований підхід до навчання грамоти. По-друге, відповідали запитам дітей цього віку, інноваційним підходам, сучасній концепції розвивального навчання та відображали прогресивні педагогічні ідеї, принципи цікавості й народності.

Для виявлення домінуючих дидактичних і методичних засад структури та змісту діючих букварів у сучасних школах Житомирщини, нами був проведений аналітико-констатувальний етап експерименту. Результати констатувального зрізу дали змогу нам визначити, що за букварем авторів М. С. Вашуленко, О. В. Вашуленко навчають дітей 8 педагогів; за букварем авторів М. Д. Захарійчук, В. О. Науменко – 12 педагогів, а за букварем авторів К.С. Прищепа, В.І. Колесниченко – жоден педагог не навчає дітей.

Сформульовані єдині (уніфіковані) критерії для аналізу навчальної книги, вимоги до сучасного шкільного підручника, результати статистики та аналітико-констатувального експерименту дали можливість здійснити порівняльну характеристику двох діючих букварів, за якими навчаються першокласники в сучасних школах Житомирщини. Хоча немає принципових відмінностей у структуруванні та змісті проаналізованих нами букварів різних авторів (Захарійчук Мар'яни Дмитрівни, Науменко Віри Орестівни; Миколи Самійловича Вашуленко, Оксани Вікторівни Вашуленко), кожен з цих підручників має деяку специфіку. Автори, які є знаними методистами, відомими лінгводидактами, акцентують увагу на певних аспектах, які відрізняють їхній підручник серед інших.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та дали підстави зробити ряд узагальнених висновків.

Розглянуті філософські, психолінгвістичні, педагогічні та лінгводидактичні праці світових та вітчизняних учених стали необхідним й достатнім чинником творення оптимального букваря; рекомендації лінгводидактів щодо навчання української мови є цінним підґрунтям для сучасної методики навчання грамоти. Зазначимо, що початкова школа ХХІ століття закономірно використовує усі творчі напрацювання методистів-науковців на сучасному етапі розвитку освітнього процесу у формуванні структурних елементів букваря.

Проаналізовані умови та теоретичні засади становлення букваря в Україні (історичний екскурс) допомогли врахувати всі обставини створення навчальної книги. Надруковані навчальні книги вчених відповідної доби є найголовнішим джерелом відомостей про особливості освітнього процесу і використовуються методистами для покращення змістової, структурної та методичної організації сучасних букварів. Автори букварів різних періодів виступали поборниками поширення початкової освіти на рідній, материнській мові, яка є близькою та зрозумілою для молодшого школяра; доступною для засвоєння грамоти. Українська мова як мова вивчення і навчання у початковій школі є засобом формування й розвитку мовної особистості, національно свідомого громадянина України, який любить, знає і береже рідну мову, з повагою ставиться до неї як до державної, користується нею у своїй професійній діяльності й у повсякденному житті. В подальшому, аналізуючи український буквар, необхідно враховувати всі обставини створення цього підручника з метою оптимальної характеристики лінгводидактичних та психолого-педагогічних засад.

Тенденції української букваристики ґрунтуються на досвіді минулого, вони зумовлені розвитком сучасного суспільства, появою інтерактивних методів навчання, глобалізацією, зростанням загального рівня розумового розвитку молодших школярів, оскільки вони вже обізнані з комп'ютером. Відмітимо, що традиційна суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя та учнів на сьогодні перетворюється на полісуб'єктне навчання. Хоча комп'ютеризація суспільства впливає на створення сучасних засобів навчання української мови (підручників нового покоління), книга на паперовому носії все ж таки залишається основним засобом навчання, особливо це стосується букваря. Буквар як основний засіб навчання активно взаємодіє з іншими засобами та впливами зовнішнього середовища. Отже, на сьогоднішній день традиції поєдналися з інноваціями, також спостерігається осучаснення навчальної літератури.

На основі педагогічної джерельної бази нами було охарактеризовано категоріально-понятійний апарат проблеми дослідження підручника для початкової школи як основного засобу навчання (принципи, методи, форми, засоби навчання). Відмітимо, що головним критерієм оцінки педагогічної технології є її ефективність, а тому тільки вміле поєднання вище вказаних понять зробить навчальний процес результативним та цікавим як для учителя, так і для учнів.

Нами було проведено експериментальне дослідження з метою швидкого і якомога точного виявлення домінуючих дидактичних, методичних засад структури та змісту діючих букварів у сучасних школах, яке складалося лише з аналітико-констатувального етапу експерименту. У констатувальному зрізі брали участь учителі загальноосвітніх шкіл Житомирщини, яким були запропоновані анкети з питаннями про букварі, за якими навчаються учні їхнього класу; вибірка становила 20 осіб.

Сформульовані критерії, а також вимоги до сучасного шкільного підручника, результати статистики та аналітико-констатувального експерименту дали можливість зробити порівняльну характеристику

змістової, структурної та методичної організації букварів початку ХХІ століття, за якими навчаються першокласники в школах Житомирщини. Хоча принципових відмінностей у структуруванні та змісті проаналізованих нами букварів різних авторів (Захарійчук Мар'яни Дмитрівни, Науменко Віри Орестівни; Миколи Самійловича Вашуленко, Оксани Вікторівни Вашуленко) не було, проте кожен з цих підручників має деяку специфіку. Автори, які є знаними методистами, відомими лінгводидактами, акцентують увагу на певних аспектах, які відрізняють їхній підручник серед інших. Наше дослідження доводить думку про те, що основними принципами букваротворення є: принцип науковості, доступності, систематичності і послідовності, наступності, перспективності. Вміле поєднання цих дидактичних принципів забезпечує безперервність процесу мовної освіти. Зазначимо, що застосування елементів творчості з української букварної традиції початку ХХІ століття на сучасному науковому ґрунті може окреслити нові тенденції розвитку методики навчання грамоти в нашій державі.

В ході виконання роботи поставлена мета, а також завдання, що впливали з неї були досягнуті, своє підтвердження знайшла і гіпотеза дослідження. Проблема педагогічної характеристики українських букварів початку ХХІ століття має перспективи, які ми бачимо в подальшому дослідженні усіх букварів, за якими працюють вчителі початкових класів на території України. Такий аналіз, безперечно, буде глибшим і полівекторним, але ми не претендували у магістерській роботі на вирішення цих завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. М. Врахування пізнавальних інтересів учнів у підручникотворенні / Н. М. Бібік // Підручник XXI століття. — 2003. — № 1-4. — С. 48-52.
2. Біляєв О., Мельничайко В., Пентилюк М. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посібник [для вчителів]. — К.: Рад. шк., 1987. — 246 с.
3. Брайэнт С. К. Как и что рассказывать детям: Пер. с англ.. Бахтина Н. Н. — СПб.: Сунодальная тип., 1914. — 160 с.
4. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. — К. : Літера ЛТД, 2012. — 364 с.
5. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Методичний посібник / Вашуленко М.С.— К.: Освіта, 2006.—270 с.
6. Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф. Буквар: підручник для 1 кл. / М. С. Вашуленко, Н. Ф. Скрипченко. — К.: Освіта, 2001.—143 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [за ред. С. В. Федченко]. — К. : Перун, Ірпінь, 2001. — 1426 с
8. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Доступний: [http // uk.wikipedia.org/wiki](http://uk.wikipedia.org/wiki)
9. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник / Наталія Павлівна Волкова. — К.: ВЦ «Академія», 2001. — 576 с.
10. Гайсинюк Н. Сучасний погляд на розвиток функцій підручника // Вісник Книжкової палати. — 2002. — №5. — С. 13-14.
11. Галетова, Т.В. Коршун, А.В. Нікітіна, Т.Г. Окуневич, О.М. Решетилова. — К.: Ленвіт, 2004. — 400 с.
12. Грінченко Б. Українська грамати́ка до науки читання й писання / Борис Грінченко. — Київ, 1907. — 64 с.

13. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський // Грушевський М.С. Твори : У 50 т.; / Редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. — Львів : Світ, 2005. — Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 — березень 1917)». — С. 28.
14. Данилова Л. Традиції букваротворення в Україні // Початкова школа. — 2009. — № 2. — С. 1-3.
15. Дворецька Ю. В. Наша перша книжка. Буквар Івана Федорова // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2013. — № 22-24 (350-352). — С. 91-93.
16. Державний стандарт початкової загальної освіти // Освіта України. Нормативно-правові документи. — К. : Міленіум, 2001. — С. 178-187.
17. Зайцев П. До історії Шевченкового Букваря // Український педагогічний календар: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Упор. Л. О. Калмикова, Т. Ф. Баєва. — К.: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут, 2002. — С. 67-69.
18. Зайченко І. В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. — К.: «Освіта України», 2006. — 528 с.
19. Закон України "Про освіту" // Голос України. — 1996. — 25 квітня.
20. Захарійчук М. Д., Науменко В. О. Буквар: підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Грамота, 2013. — 176 с.
21. Зачиняев А. Психологические основания обучения орфографии // Ежегодник экспериментальной педагогики / Под. ред. А.П. Нечаева. — СПб.: Тип. М. А. Александрова. — 1911. — С. 150-182.
22. Ельницький К. Методика начального обучения отечественному языку. — 11 изд. — СПб.: Изд. Д.Д. Полубояринова, 2008. — 202 с.
23. Карапузова Н. Д. Основи педагогічної ергономіки: навч. посіб. / Н. Д. Карапузова, Є. А. Зімниця, В. М. Помогайбо. — К. : Академвидав, 2012. — 192 с.

24. Качур А. М. Філософські засади вивчення української мови у початковій школі / А. М. Качур // Педагогічний процес: теорія і практика. — 2013. — Вип. 2. — С. 83-90.

25. Козак І. І. До питання суперечностей в українській букварній традиції кінця ХІХ — початку ХХ ст. // Початкова школа. — 2008. — № 9. — С. 22-26.

26. Козак І. Оригінальні прийоми навчання дітей грамоти за звуковим методом (Із досвіду педагогіки ХІХ ст.) // Початкова школа. — 2003. — № 6. — С. 47-49.

27. Козак І. І. Український буквар кінця ХІХ століття-початку ХХІ століття у контексті соціально-політичних подій тієї пори // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 10. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. — Вінниця, 2006. — 412 с.

28. Кодлюк Я. Ілюстративний матеріал як структурний компонент шкільного підручника // Рідна школа. — 2003. — № 12. — С. 26-29.

29. Кодлюк Я. Що потрібно знати вчителю про шкільний підручник / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. — 2003. — № 6. — С. 56-60.

30. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. (зі змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2.

31. Концепція державної мовної політики України. — Режим доступу: <http://www.gov.ua>

32. Концепція загальноосвітньої національної школи України: // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1991.

33. Кудрявский Д. Н. Введение в языкознание: науч. изд. / Д. Н. Кудрявский. — М. : Либроком, 2009. — 134 с.

34. Кузьменко Н. Українська граматики Б. Грінченка – один із перших шкільних підручників з читання на національній основі / Надія Кузьменко // Початкова школа. — 2012. — № 12. — С. 56-57.

35. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. — К. : Знання, 2005. — 486 с.
36. Куліш П. Граматка / П. Куліш. — Санкт-Петербург, 1857. — 149 с.
37. Леше Л. Некоторые положения физиологии и психологии и их отношение к обучению языкам (К методике преподавания новых языков). — К.: Тип. Р.К. Лубковскаго, 1910. — 74 с.
38. Лопушинський І. Мовна політика: понятійний апарат та її сутнісні характеристики щодо галузі освіти України // Вісник Національної академії державного управління при президентіві України. — 2005. — №3. — С.413-419.
39. Мадзігон В. М. Підручник нового покоління: яким йому бути / В. М. Мадзігон // Підручник ХХІ століття. — 2003. — № 1-4. — С. 41-42.
40. Малафіїк І. В. Дидактика: Навчальний посібник. — К. : Кондор, 2009. — 406 с.
41. Методика викладання української мови / За ред. Дорошенка С. І. — К., «Вища школа», 1992. — 398 с.
42. Методика викладання української мови: Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-модульної системи). — Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. — 48 с.
43. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентиліук: М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. — К.: Ленвіт, 2004. — 400 с.
44. Мова наша – українська: Навчально-методичний посібник для вчителя / Л.І. Мацько, О.М. Семенов, Н.Б. Голуб та ін. / За ред. Л.І. Мацько. — К.: Богданова А.М., 2011. — 512 с.
45. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. — К.: Гранма, 1999. — 350 с.

46. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. — К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. — 392 с.
47. Нечаев А. П. Память человека и ее воспитание: психофизиологический очерк. — М.; Л.: Госиздат, 1929. — 125 с.
48. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття. — К.: Знання, 2006. — 253 с.
49. Норець. Граматка (Український буквар). — Київ: Видання Е. Череповського, 1906. — 46 с.
50. Палійчук Р. Педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги (Зеленкевича) / Руслана Палійчук // Початкова освіта. — 2010. — № 29. — С. 3 – 7.
51. Потебня А. А. Мысль и язык // Потебня А. А. Слово и миф. — М., 1989. — С. 19-22.
52. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 2-ге, доповнене і перероблене / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. — Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. — 483 с.
53. Прищепа К. Особливості навчання грамоти за новим Букварем // Початкова школа. — 2000. — №9. — С. 37-40.
54. Прищепа К. С., Колесниченко В. І. Буквар: Підручник для 1 класу. — К.: Форум, 2000. — 176 с.
55. Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року № 1546 // [http: www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua).
56. Русова С. Дидактика / Софія Русова. — Прага, 1925. — 191 с.
57. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів] / О. Я. Савченко. — К. : Абрис, 1997. — 416 с.
58. Савченко О. Якість і варіативність шкільних підручників як умова запровадження державних стандартів початкової освіти // Початкова школа. — 2001. — № 8. — С. 10-12.

59. Смагін І. Підручникотворення у 20-30 рр. ХХ століття / Ігор Смагін // Історія України. Шкільний світ: Всеукраїнська газета для вчителів. — 2011. — № 12. — С. 3-7.
60. Тихомиров К. Какие случаи чтения подлежат психологическому анализу в интересах дидактических? Ответ Г. Трошину // Русская школа. — 1900. — №12. — С. 210-224.
61. Ткаченко Є. Поняття державної мови / Є. Ткаченко // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8. — С. 21-24.
62. Трошин А. Психологические основы процесса чтения: (По новейшим экспериментально-психологическим исследованиям). — СПб.: Синодальная тип., 1900. — 73 с.
63. Феофанов М. Психология письма. — М.: Ранион, 1930. — 304 с.
64. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 528 с.
65. Фурман А. Підручник у модульно-розвивальній системі: зміст, структура, оформлення // Рідна школа. — 2001. — № 7. — С. 23-32.
66. Фурман А. В. Теорія і практика розвивального підручника: Монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2004. — 288 с.
67. Хорошковська О. Н. Теоретичні підходи до підручників з української мови для шкіл з мовами навчання національних меншин України / Ольга Назарівна Хорошковська // Українська мова і література в школі. — 2009. — № 2 (73). — С. 26-29.
68. Чайка В. М. Основи дидактики : навч. посіб. / В. М. Чайка. — К.: Академвидав, 2011. — 238 с.
69. Чуйко Г. А. Методика викладання української мови в початкових класах: підруч. [для пед. училищ] / Чуйко Г. А. — К.: Радянська школа, 1966. — 340 с.

70. Чуйко Г. А., Білецька М. А., Школьна Г. Ф. Методика викладання української мови в початкових класах: підруч. [для пед. училищ] / Г. А. Чуйко, М. А. Білецька, Г. Ф. Школьна. — К.: Вища школа, 197. — 384 с.

71. Шамелашвілі Р. М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання [Текст] / Р. М. Шамелашвілі // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / — К. : Педагогічна думка, 2008. — Вип. 8. — С. 8-20.

72. Шевченко Тарас: Документи та матеріали до біографії. 1814-1861 / За ред. Є. П. Кирилюка. — К., 1982. — 432 с.

73. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник / Василь Васильович Ягупов. — К.: Либідь, 2003. — 560 с.

74. Carlet L.-J. Language Wars and Linguistic Politics. — Oxford, 1998. — 184 p.

75. Shiffman H. Linguistic Culture and Linguistic Policy. — L., N.-Y., 1996. — 339 p.

76. <http://www.mon.gov.ua/>